

Uğur Üçüncü, İTTİHATÇILARIN TRABZON'DAKİ FAALİYETLERİ,
Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012, 303 s.

*İhsan ERDİNÇLİ**

İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Osmanlı mirası üzerine kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkış süreci ile sonrasındaki gelişmelerde oldukça etkili olmuştur. Bu siyasî oluşum, şimdiye kadar pek çok yönüyle ele alınmıştır. Fakat bir tarihi olayın bütün yönleri ve aktörleriyle ortaya konulabilmesi, mikro düzeyde yapılacak çalışmaları da gerekli kılmaktadır. Bu düşünceden hareketle *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri* adlı eseri ile Üçüncü, bütün olarak İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerinin anlaşılmasına Trabzon'un ne derece katkı sağladığını ortaya koyuyor. Yazarın Yüksek Lisans çalışması merkezinde kaleme aldığı bu kitap, konuyu Trabzon özelinde ele alan ilk çalışma olması açısından önemli bir boşluğu dolduruyor.

Üçüncü, çalışmasının Giriş'inde; İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan Milli Mücadele yıllarındaki faaliyetlerine kadar olan gelişmeleri kırılma noktalarıyla birlikte ele aldıktan sonra, Trabzonlu İttihatçıların rolünü vurgulayarak konunun Trabzon ile bağını kurmaktadır. (s. 13-19) Üç bölümde ele alınan kitabın Birinci Bölümü; *Trabzon'da İttihatçılık ve Milli Mücadeleye Katkısı*, İkinci Bölümü; *Trabzon'da İttihatçı Karşıtlığı ve Etkisi*, Üçüncü Bölümü ise; *Trabzonlu İttihatçıların Tasfiyesi* başlıklarını taşımaktadır. Yazar; Ekler Bölümü'nde de, konu ile ilgili nizamnamelerden, arşiv vesikalarından, gazete haberlerinden ve resimlerden örnekler sunuyor. (s. 279-291) Önsöz'de belirtildiğine göre yazar; konunun ortaya konulmasında Başbakanlık Cumhuriyet ve Osmanlı arşivlerinden, T.B.M.M. arşivi ve zabıtlarından, dönemin hatıratları, gazeteleri, mektupları ve raporları ile araştırma eser, tez ve makalelerinden faydalanmıştır.

Üçüncü; *Trabzon'da İttihatçılık ve Milli Mücadeleye Katkısı* başlıklı Birinci Bölümde, ilk olarak Milli Mücadele'nin başlangıcında, Trabzon'da mevcut olan İttihatçı karşıtlığını ele almaktadır. Öncelikle ülke çapında gerçekleştirilen İttihatçı kovuşturmasına değinmekte, ardından benzer uygula-

* Öğr. Gör., KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON.

manın Trabzon'da da yapılması üzerinde durmaktadır. Üçüncü; Trabzon Tehcir Mahkemesi olarak adlandırılan davalarda, hangi Trabzonlu İttihatçıların ne tür suçlamalarla gıyaben yargılandıklarını, idam cezasına çarptırılanların, tutuklananların ve sürgüne gönderilenlerin kimler olduklarını, özellikle dönemin gazetelerine yansıyan haberler ışığında ortaya koyuyor. Ayrıca bu mahkeme henüz sürerken dahi, İttihatçı karşıtlığının devam ettiğini ve yargılananlara ek olarak bir liste daha hazırlandığını vurgulayan yazar, bu kişilerin, yargılanmaktan nasıl kurtulduklarını ve bunda kimlerin etkisi olduğunu da açıklıyor. Son olarak da Trabzon'daki İttihatçı karşıtlarını, bir tablo halinde veriyor. Bununla birlikte Üçüncü, Trabzon'daki İttihatçıların bu yoğun kovuşturmalara rağmen, faaliyetlerine devam ettiğini belirtmektedir. (s. 21-36)

Trabzon, İttihatçılar için neden önemliydi, hangi İttihatçılar Trabzon'a gelmişti, bunların amaçları neydi ve bu amaçlarına ulaşmak için nasıl bir yöntem takip etmişlerdi? Mevcut kaynakların sunduğu bilgilerle tüm bu sorulara cevap arayan Üçüncü, Trabzon'un yerli eşrafından kimlerin İttihatçı taraftarı olduklarını ve Yahya Kâhya gibi öne çıkan Trabzonlu İttihatçıların faaliyetlerini de ortaya koymaktadır. İttihatçıların Trabzon'daki faaliyetlerinde; *İstikbal* gazetesinin ve Trabzon Türk Ocağı'nın önemine değinen yazar, özellikle *İstikbal* gazetesinin teşkilatlanma noktasında taşıdığı önemin üzerinde durmaktadır. Daha sonra Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluşu, kongrede alınan kararlar, cemiyet içerisinde yer alanlar, cemiyetin merkez heyetinin seçim sonuçları ve teşkilatlanmanın yayıldığı sahalar gibi konular hakkında da bilgiler vermektedir. Bunun ardından İzmir'in İşgali vakasının, Trabzonlularda ve Trabzon İttihatçılarında uyandırdığı endişeye ve toplanan olağanüstü kongre ile silahın devreye girmesi gibi mücadelenin boyutu üzerinde meydana getirdiği etkiye yer vermektedir. Son olarak da İstanbul'dan silah sevkiyatının yapılmasında katkıları bulunan önemli simalara, silahlı mücadelenin halka yayılması noktasında gösterilen çabalara, Trabzon ve yöresindeki silahlanmış teşkilata ilişkin önemli bilgiler verdikten sonra, Trabzon'un ve Trabzonlu İttihatçıların Milli Mücadele'ye yaptıkları katkıları ayrıntılarıyla anlatıyor. (s. 36-88)

Trabzon'da *İttihatçı Karşıtlığı ve Etkisi* başlığını taşıyan İkinci Bölüm'de, genel olarak İttihatçı karşıtlığının oluşmasına etki eden unsurlar ele alınmaktadır. Bu faktörlerden ilki; Hamid Bey'in Trabzon'a vali olarak atanmasıdır. Üçüncü; bu konuda Hamid Bey'in Trabzon'daki faaliyetlerini ele alarak, seçimlerin gecikmesi gibi tartışma yaratan olaylardaki rolü üzerinde durmaktadır. Bunun akabinde mebus olarak kimlerin seçildiği ve Atatürk'ün davetiyle Ankara'ya giden mebusların eşkiya pususuyla öldürülmesinden kimlerin sorumlu olduğu, bu olayın Trabzonlular ve Trabzonlu İttihatçılar üzerinde uyandırmış olduğu etki gibi ayrıntılara yer vermektedir. Ayrıca Enver Paşa'nın lehine düzenlenen mitingler gibi, Hamid Bey'in valiliğine son verilmesine neden olan olaylar dizisi üzerinde durmakta ve Enver Paşa'nın yurda

girme teşebbüsünde Trabzon'un taşıdığı öneme vurgu yapmaktadır. Bunun için öncelikle bir takım hazırlıklar yapıldığını belirten Üçüncü; düzenlenen Bakü Kongresi'nin, Küçük Talat ve arkadaşlarının, daha sonra da Halil Paşa'nın Trabzon'a gelmelerinin ve sözü edilen İttihatçıların Trabzon'daki faaliyetlerinin, son olarak da Mustafa Suphi'nin saf dışı bırakılmasının bu amacın gerçekleştirilmesinde taşıdığı önemi ayrı başlıklar halinde ayrıntılarıyla ele almıştır. Burada; Enver Paşa'nın Atatürk'e mektubu, Bakü Kongresi kararlarının Trabzon ile olan ilişkisi, Küçük Talat'ın öndeliğinde kurulan teşkilat, Trabzonluların Halil Paşa'ya gösterdikleri ilgi ve onun hangi faaliyetlerinden rahatsızlık duyularak Trabzon'dan uzaklaştırıldığı, Trabzon ve çevresinde Mustafa Suphi'nin öldürülmesine yol açacak derecede etkili olan muhalefetin amillerine kadar pek çok olaya değinmiştir. (s. 89-156)

Peki, Enver Paşa'nın Trabzon üzerinden yurda girmesi amacıyla bir takım hazırlıklar yapılmıştı yapılmasına, ama bu hazırlıklar eyleme nasıl geçirilecekti? Üçüncü, bu soruya İttihatçıların faaliyetleri, bu faaliyetlere tepki olarak Ankara'nın takındığı tutum ve almış olduğu tedbirler çerçevesinde cevap aramaktadır. Enver Paşa'nın yurda getirilmesine yönelik oluşan hareketlenmenin, Ankara'da kuşku uyandırdığını belirten yazar, bu konuda Ankara'nın şüphelerini haklı bulmaktadır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan planın uygulanması noktasında etkili olan İttihatçıların faaliyetlerini irdeleyen Üçüncü, gerekli ortamın oluşmasının ardından harekete geçildiğini, fakat Sakarya Zaferi'nin İttihatçıların umutlarına ket vurduğunu ortaya koymaktadır. Yazar, ayrıca Enver Paşa'nın yurda girme düşüncesinden vazgeçerek Orta Asya'ya yönelmesi noktasında, Ankara'nın görevlendirdiği şahısların teşebbüslerinin önemini de vurgulamaktadır. (s. 156-180)

Üçüncü; *Trabzonlu İttihatçıların Tasfiyesi* başlıklı son Bölümde; Yahya Kâhya'nın saf dışı bırakılmasından İzmir Suikastına giden süreç içinde gerçekleşen tasfiye hareketini ele almaktadır. Yazar; öncelikle, Yahya Kâhya'nın, vergi koymakta ve istediğini yapmakta başına buyruk davranması, tahliye ettirdiği mahkûmlardan oluşturduğu birliklerle nüfuzunu arttırması gibi kovuşturulmasını gerektiren sebepler üzerinde durmaktadır. Yahya Kâhya'nın ve adamlarının Trabzon'daki faaliyetlerinin had safhaya ulaşmasının, tutuklanmalarını da beraberinde getirdiğini belirten yazar, bu süreci ayrıntılarıyla ele almakta ve Sami Bey'in sertlik yanlısı hareket tarzının uyandırdığı olumsuz havaya da temas etmektedir. Yahya Kâhya'nın, bizzat kendisinin teslim olduğunu ve mahkemede yargılandıktan sonra serbest bırakıldığını dile getiren Üçüncü, onun Trabzon'a geri dönmesinden sonraki faaliyetlerine yer vererek maruz kaldığı saldırı neticesinde ölmesine kadarki süreci ele almaktadır. Onun ve arkadaşlarının ölümüyle sonuçlanan saldırının faillerinin ortaya çıkarılmasında Trabzon ve Trabzonlu İttihatçıların girişimleri, olayın aydınla-

tilamamasının sebepleri ve bu saldırının Trabzon'da meydana getirdiği etki, yazarın takibe aldığı gelişmelerdendir. (s. 181-201)

Trabzon'daki İttihatçıların tasfiye edilmesi sürecinde ikinci durak; Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetidir. Bu kısımda, cemiyetin hesapları üzerinde yapılan incelemenin, İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey'in Trabzon'a gelmesini gerektirecek kadar ülke çapında önem kazanmasına yol açan süreç irdelenmektedir. İncelemeler sonrasında cemiyetin gelir ve giderleri arasında tespit edilen farkın açıklanamaması, Müdafaa-i Hukuk Heyetinin istifasına yol açmış ve yeni seçimler yapılmıştır. Daha sonra bu yeni heyete kimlerin seçildiği ve bu seçimin İttihatçıların saf dışı bırakılmasında ne derece etkili olduğu gibi konular üzerinde de durulmaktadır. (s. 202-223) Bu tasfiye hareketine etki eden önemli unsurlardan bir diğeri de; Ali Şükrü Bey hadisesidir. Ali Şükrü Bey, ne tür hareketlerde bulunmuştu ki Ankara'nın tepkisini çekmişti ve onun öldürülmesinde Mustafa Kemal'in doğrudan veya dolaylı olarak herhangi bir etkisi var mıydı? Mustafa Kemal'i olayın azmettiricisi olarak değerlendiren Trabzonlu İttihatçılara ve onların fikirlerine de yer veren Üçüncü, bu olayın faili olarak Topal Osman Ağa'yı gören hatıratlardan ve dönemin birkaç gazetesinden yararlanmıştı. (s. 224-235) Fakat bugün üzerine çokça makale ve kitap yazılmış ve farklı değerlendirmelere konu olmuş böyle bir olayın perde arkasının aydınlatılmasında, doğrudan bu konu ile ilgili araştırma eserlere de başvurusaydı, olay hem farklı açılardan görülebilir hem de daha sağlıklı çıkarımlar yapılmasına imkân sağlanabilirdi.

Peki, Ali Şükrü Bey kimdi ve Trabzonlular ile Trabzon'daki İttihatçılar için neden önemliydi ki onun öldürülmesinden sonra oluşan tepki, yazarın tespit ettiği kadar yüksek sesle açığa çıkmıştı? Bu olayın, Ankara'ya karşı Trabzon'da mevcut olan muhalefeti daha da arttırdığı fikrinde olan Üçüncü, Mustafa Kemal'in de müdahalesiyle muhalefetin sindirilmesine yönelik girişimlere odaklanmaktadır. Bunlardan Trabzon'a gönderilen Kurul'un, seçimlerin yeniden yapılmasını sağladığını, bu şekilde eski İttihatçıların saf dışı bırakılmasından sonra Ankara ile olan ilişkilerin kuvvetlendirildiğini belirtmektedir. Yazara göre bu seçimlerle birlikte artık, Trabzon'da İttihatçı karşıtlığı oluşuyor. Bunun ardından İttihatçıların tasfiye edilmesinde kilit rolü oynayan İzmir suikast girişimi üzerinde durulmaktadır. Yazar, öncelikle bu eylemde yer alan şahısları böyle bir teşebbüse iten faktörleri belirlemeye çalışıyor. Daha sonra bu girişimde kimlerin faal rol oynadığını ve bunlardan kaçının Trabzonlu İttihatçılardan oluştuğunu tespit ediyor. Böyle bir teşebbüsün, diğer İttihatçılarla birlikte Trabzon'dakilerin de sonunu getirdiğini belirten yazar, suikast girişiminin Trabzon'daki halk üzerinde uyandırdığı tepkiye de değinerek kitabını sonlandırıyor. (s. 235-259)

Sonuç bölümünde Üçüncü, İttihatçıların faaliyetlerinde ve Enver Paşa'nın yurda girmesinde Trabzon'un ayrı bir önem taşıdığını vurgulamakta,

Trabzonlu İttihatçıların Ankara'ya karşı bir muhalefette bulunmalarına rağmen Milli Mücadele'ye ciddi katkı verdiklerinin tespitini yapmaktadır. Yazara göre; Trabzon'daki İttihatçıların, Anakara'ya karşı güttükleri muhalefetin şiddetini arttırması, onların hareketlerini sınırlamaya yönelik tedbirleri de beraberinde getirmektedir. Bu tedbirlerden birinin, İttihatçıların tasfiye edilmesi olduğunu belirten Üçüncü; II. Dönem T.B.M.M. seçimlerinin, hem İttihatçıların siyasetten uzaklaştırılmasına hem de İttihatçı karşıtlığının hat safhaya ulaşmasına neden olduğu ve de İzmir Suikastı'na giden süreci tetiklediği fikrindedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, her ortamda Trabzon halkı ile Trabzon İttihatçıları arasındaki farkı gözettiğini ifade eden Üçüncü, İttihatçıların etkisiyle Trabzon'da olumsuz olaylar yaşansa da, Trabzon halkında Milli Mücadele ruhunun hiçbir zaman yok olmadığını ortaya koymaktadır. (s. 261-266)

Bir yazar, yapmış olduğu bir çalışmada ulaştığı sonuçlar ile daha sonra yapılacak çalışmalara yeni başlangıç noktaları oluşturabilir. Bir başka ifadeyle her bir çalışma, ulaşılmış olduğu sonuçlar itibariyle yeni sorular sorulmasını sağlayabilir ve böylece yeni başlangıç noktalarının oluşmasında etkili olabilir. Çünkü yeni sorular, genellikle çalışmaların artı veya eksilerini hareket noktası olarak seçer ve zincire yeni halkalar ekleyerek bütüne katkı sağlar. Bu düşünceden hareketle Uğur Üçüncü'nün, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri* adlı eseri, artı ve eksileriyle, yerellik noktasında Trabzon eksenli olarak yapılacak yeni çalışmalara bir kapı aralamaktadır.

Eserin önemli bir özelliği, İttihatçıların Trabzon özelindeki faaliyetlerinin, İttihat ve Terakki'nin oluşum ve gelişim aşamalarından kopmadan ele alınmasıdır. Bir diğer ifadeyle yazar, Milli Mücadele'de Trabzon'un taşıdığı önemi ortaya koyarken genel portreyi dikkate almış ve konu bütünlüğünden uzaklaşmamıştır. Ayrıca genel portreyi yakından ilgilendiren olayların merkezinde Trabzon'un yer alması, kitaba ayrı bir özgünlük katmaktadır. Sonuç olarak yazarın açmış olduğu pencere, yapılacak yeni çalışmalarda belki manzara olarak aynı kalacaktır, fakat ulaşılabilecek farklı kaynaklar, henüz üzerinde tam olarak ittifak sağlanamamış ihtilafli konulara daha geniş bir perspektifle bakılmasını sağlayabilir.